

А. І. Луцький*

ЗАСТОСУВАННЯ СПЕЦІАЛЬНИХ ПСИХОЛОГІЧНИХ ЗНАТЬ ПРИ РОЗСЛІДУВАННІ ЗЛОЧИНІВ ВЧИНЕНИХ НЕПОВНОЛІТНІМИ ОСОБАМИ

Актуальність теми проведеного дослідження полягає в необхідності вивчення дефектів психології неповнолітньої особи. Злочинна діяльність, як і будь-яка інша діяльність, підпорядковується загальним закономірностям поведінкової психології та складається з системи поведінкових актів тісно пов'язаних між собою мотивом.

Встановлення мотивів вчинення злочинів неможливе без вивчення особистості злочинця. Справа в тому, що дефекти в психології неповнолітнього, в його моральному вигляді, будучи посилені дефектами інших психологічних рис, є тим соціально-психологічним підґрунтям, на якому формуються конкретні форми протиправної поведінки неповнолітнього. Психологічні риси дають відповідь на питання чому саме ця особа вчинила злочин. Тому, слідчому самостійно або за допомогою психолога-фахівця потрібно вивчити та оцінити ті індивідуальні, вікові, психологічні риси характеру неповнолітнього злочинця, які стосуються безпосередньо вчиненого злочину, пояснюють спосіб дій винної особи.

Варто також пам'ятати, що джерелом розумової та поведінкової активності людини взагалі, і неповнолітнього, зокрема, є потреби. Остання є тією соціально-психологічною категорією, що дозволяє виявити, дослідити обставини, що спонукають до злочинної поведінки.

В працях В. В. Бедея, А. В. Дулової, М. В. Костицького, Я. Ю. Кондратьєва, В. В. Кощинця, В. К. Лисиченка, В. В. Ціркаля, М. М. Михеєнка, В. Т. Нора, В. П. Шибіко, В. Я. Марчака, М. С. Строговича, І. В. Тиричева та інших питання використання спеціальних психологічних знань аналізувалося, але висвітлення особливостей застосування їх під час розслідування злочинів неповнолітніми розглядалося тільки частково.

Метою даної статті являється здійснення характеристики спеціальних психологічних знань, що використовуються під час розслідування злочинів.

Найпоширенішим із злочинів вчинених неповнолітніми та малолітніми являється є грабїж та розбїй.

Основне завдання дослідження проаналізувати спеціальні психологічні знання, які використовуються при розслідуванні злочинів, які вчиняються неповнолітніми.

Викликає занепокоєння те, що кількість вчинених неповнолітніми розбїїв та грабїжів неухильно зростає. Так, відповідно до результатів аудиту ефективності виконання Комплексної програми профілактики злочинності на 2001-2006 рр.¹, що отримані департаментом з питань оборони та правоохоронної діяльності і затверджених постановою Колегії Рахункової палати від 24.05.2006 р. № 13-1, кількість вчинених неповнолітніми грабїжів за період з 2001 по 2006 рр. збільшилося наполовину — з 2,3 тис. до 3,5 тис. або на 51,8 %, тоді як чисельність населення цієї вікової групи (тобто, 14-17 років) скоротилась з 2925 тис. осіб у 2001 р. до 2622,7 тис. осіб у 2006 р., тобто на 11 %². За офіційними даними судової статистики розбїйних нападів у 2002 р. у відношенні до загальної кількості вчинених неповнолітніх злочинів становило 2,42 %, тоді як за перше півріччя 2006 р. їх кількість збільшилася до 4,58 % (для порівняння у співвідношенні із загальною злочинністю у 2002 році розбїїв становило 1,15 %, а в 2006 р. — 1,41 %). У першому півріччі 2006 року вчинено 2 000 грабїжів (19,23 %). В зв'язку з цим, актуальним є питання швидкого і повного розслідування вчинених неповнолітніми грабїжів

© Луцький А. І., 2008

* старший викладач кафедри кримінального права та процесу Івано-Франківського університету права імені Короля Данила Галицького

¹

² Психологічні особливості організованих злочинних об'єднань (використання психологічних знань у протидії організованій злочинності): Наук.-практ. посіб. /За ред. Я. Ю. Кондратьєва, С. Д. Максименка, Б. В. Романюка. — К.: Національна академія внутрішніх справ України, 2004. — 436 с.

та розбоїв, ефективно їх попередження, чому сприятиме, на нашу думку, правильне використання слідчим спеціальних психологічних знань щодо неповнолітніх самостійно або за допомогою фахівця-психолога.

Звичайно, без знання психологічних особливостей неповнолітніх, що вчиняють грабежі та розбої, розслідувати такі злочини досить проблематично. Окрім матеріальної потреби, часто причиною вчинення вищевказаних злочинів неповнолітніми є прагнення до самоствердження, доведення собі і суспільству своєї значущості, отримання високої позитивної оцінки з боку членів неформальної групи, до якої вони входять. Але, крім того, навіть в очах потерпілих, які поступаються у фізичній силі, неповнолітні бажають самоствердитися, справити враження. Хоча, необхідно відмітити, що ця потреба у самостверженні є спотвореною, перебільшеною, гіпертрофованою, оскільки іншого способу, ніж вчинення злочину, неповнолітні не бачать.

Варто відзначити, що у неповнолітніх, які вчиняють грабежі та розбої спостерігається інтелектуальне зниження, тобто недостатнє відмежування істотних ознак від другорядних, проблеми з абстрагування, з словесним позначенням понять, обмежений світогляд. Необхідно враховувати, що у таких неповнолітніх завищена самооцінка, спрощені уявлення про значимість соціальних цінностей (у них домінують егоїстичні, індивідуальні погляди, негативне ставлення до власності інших осіб). Незначний життєвий досвід, недосконалість професійних навичок, невміння правильно зорієнтуватися в складних життєвих ситуаціях — ці та багато інших психологічних рис характеру особистості неповнолітнього завжди проявляються в їх діяннях, зокрема, при вчиненні грабежів чи розбоїв, і відображаються як у вигляді матеріально фіксованих слідах, так і в свідомості учасників відповідного діяння. Всі ці обставини необхідно враховувати слідчому при встановленні реальних мотивів вчинення злочину, а також, під час проведення слідчих дій за участю неповнолітніх, що вчинили розбій чи грабіж. Їх встановлення потребує спеціальних знань у сфері вікової, дитячої та юнацької психології. Звичайно, слідчий може і самостійно використовувати такі знання, а може залучати фахівця-психолога, що, на нашу думку, є більш доцільним.

При проведенні слідчих дій варто також пам'ятати, що для неповнолітніх характерна неврівноваженість, часта і швидка зміна настроїв, невміння контролювати власні вчинки та емоції. Дані особливості характеру розвиваються ще з самого дитинства внаслідок того, що винні не володіють досить стійким стримуючим потенціалом.

Розбій та грабіж, на думку неповнолітніх, є найпростішим і найшвидшим способом заволодіння чужим майном. Це пояснюється тим, що для їх вчинення не потрібно мати якихось спеціальних навичок, наприклад, відкриття замків приміщень. У більшості випадків заволодіння чужим майном відбувається в досить короткочасний термін, оскільки, наприклад, при розбої за допомогою фізичного чи психічного насильства долається опір потерпілого. Варто відмітити, що такі злочини переважно вчиняються групою неповнолітніх, особливо коли вчиняються щодо дорослих. Трапляються випадки переростання грабежу у розбійний напад. Так, це може статися у ситуації, коли неповнолітні зустрічають опір потерпілого, а оскільки в групі відчувається підтримка "друга", зростає агресивність, а від так і опір потерпілого долається шляхом насильства³.

Нерідко і розбійний напад неповнолітніх закінчується смертю потерпілого або тяжкими тілесними ушкодженнями. Такі наслідки зумовлені перш за все страхом неповнолітніх перед відповідальністю та неадекватною оцінкою обстановки.

Як вже зазначалося вище, розбої і грабежі часто вчиняються групою неповнолітніх. Це зумовлено кількома причинами: по-перше, в групі значно простіше здійснити психологічний вплив на потерпілого; по-друге-у випадку опору потерпілого в групі його легше подолати. Крім того, потерпілий може і не наважитися на фізичне насильство щодо злочинця бачачи, що вони кількісно переважають його; по-третє, вчиняючи грабіж чи розбій в групі учасники підтримують один одного.

Тобто, можна сказати, що вчинення злочину групою неповнолітніх зумовлене страхом перед можливим опором потерпілого, особливо дорослого, бажанням швидко заволодіти майном та зникнути з місця вчинення злочину.

³ Психологічні особливості організованих злочинних об'єднань (використання психологічних знань у протидії організованій злочинності): Наук.-практ. посіб. /За ред. Я. Ю. Кондратьєва, С. Д. Максименка, Б. В. Романока. — К.: Національна академія внутрішніх справ України, 2004. — С. 255.

Варто відзначити, що часто для вчинення розбою чи грабежу неповнолітні можуть використовувати різні знаряддя, зокрема, ножі, кастети, іншу холодну зброю та інші можливі предмети. Проте, не завжди вони мають на меті застосовувати останні. Часто такі знаряддя неповнолітні беруть для “хоробрості” — психологічно легше зважитися на вчинення злочину, вважаючи що маєш перевагу над потерпілим і, при необхідності, можеш подолати фізичний опір останнього.

Виходячи з вище викладеного, можна сказати, що слідчому необхідно особливо уважно підходити до підготовки та проведення допиту затриманого неповнолітнього, що вчинив розбій чи грабїж. Найперше, що необхідно встановити слідчому — наявність інших співвиконавців, пособників, організаторів. При цьому, слід розпочати із з'ясування кола друзів неповнолітнього обвинуваченого (підозрюваного), останні знайомства неповнолітнього, його статус та поведінка в цих групах. Варто також дослідити відносини підлітка з батьками, вчителями та однокласниками, встановити їх вплив на поведінку обвинуваченого (підозрюваного). Обов'язково слід з'ясувати риси характеру неповнолітнього, його психологічні та індивідуальні особливості (здатність бути лідером чи, навпаки, підвищена навіюваність, рівень комфортності тощо). На відміну від дорослих, неповнолітні більш слабкі до різного роду впливів, їх можна залякати або шляхом обману, зловживання довірою переконати у правильності тих чи інших дій. Звідси, можливі випадки самообмови, приховування наявності співучасників, особливо дорослих. Мотивами таких дій може бути як страх перед помстою співучасників, так і бажання показати себе сміливим і рішучим перед ровесниками, посилити свій статус в групі тощо.

При проведенні слідчих дій з неповнолітнім обвинуваченим, що вчинив розбій, грабїж необхідно також встановити можливий етап підготовки до вчинення злочину. Часто в підготовчому процесі беруть участь дорослі підмовники, організатори, особи, які надають інформацію про потерпілих (часто це неповнолітні — друзі, товариші, знайомі).

Допомогти психолог може і при підготовці та проведенні обшуку у неповнолітнього обвинуваченого (підозрюваного). При виченні особи неповнолітнього можна визначити орієнтовні місця приховування знарядь та засобів вчинення злочину, викраденого майна тощо. Слідчому обов'язково необхідно знати, що можливі випадки, коли неповнолітній приховує предмети, що розшукуються, у своїх друзів, знайомих, батьків, також у підвалах чи дахах будинку, в якому проживає, у спеціально створених схованках тощо. Як стверджує Л. Л. Каневський, підлітки вживають заходів для приховування злочину у 42 % випадків грабежів і розбоїв та у 54 % випадків крадіжок⁴.

Варто також пам'ятати, що неповнолітні, які вчинили корисливі злочини, зокрема, грабїж чи розбій, за своїми психологічними особливостями схильні до того, щоб залишити собі деякі речі, наприклад, мобільний телефон, гаманець, компактний музичний програвач тощо. У зв'язку з цим, слідчому при обшуку необхідно звертати увагу на наявність у неповнолітнього, його друзів, знайомих, родичів такого роду предметів. При необхідності варто провести допити даних осіб та з'ясувати чи являлися останнім часом у неповнолітнього нові речі (для підлітків характерне вихваляння новими предметами перед своїми однокласниками, друзями).

На нашу думку, вмiле використання спеціальних психологічних знань в сукупності з доказами по справі дозволить слідчому отримати вичерпну та достовірну інформацію про вчинений неповнолітніми злочин, зокрема про скоєння ними корисливого чи корисливо-насильницького злочинного діяння, встановити співучасників, форму вини, мотиви та мету злочину — без визначення яких не можна кваліфікувати діяння як злочинне. Проте, слідчий не в змозі самостійно оцінити індивідуальні психологічні особливості неповнолітніх злочинців, оскільки не володіє професійними знаннями в галузі психології. Тому, залучення психолога при розслідуванні злочину, вчиненого неповнолітніми, особливо злочину корисливо-насильницького спрямування, допоможе ефективному, своєчасному розслідуванню кримінальної справи.

*Стаття рекомендована до друку кафедрою кримінального права та процесу
Івано-Франківського університету права імені Короля Данила Галицького
(протокол № 4 від 30 жовтня 2007 року)*

⁴ Каневский Л. Л. Криминалистическая характеристика преступления, криминальные и следственные ситуации и их значение в раскрытии и расследовании преступлений несовершеннолетних // Вопросы совершенствования борьбы с преступностью несовершеннолетних: Межвузовский научный сборник. — Уфа: Изд-во Башк. ун-та, 2005. — С. 76.